

Halikarnas Balıkçısı'nın Düşün Yazılarına Kültür ve Medeniyet Perspektifinden Bakış

A View of the Fisherman of Halicarnassus from the Perspective of Culture and Civilization

Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU*

Öz

Azra Erhat'ın Halikarnas Balıkçısı'nın mektuplarından derlediği *Düşün Yazıları* adlı eserde kültürel ve tarihsel konularda bilgiler yer almaktadır. Onun bu eseri Halikarnas Balıkçısı'nın edebî eserlerinin fikrî zeminini oluşturmaktadır, denilebilir. Çünkü edebî eserlerinde kullandığı derin tarih bilgisi ve kültür bilinci incelendiğinde yazarın köklü bir bilgi birikimine sahip olduğu ortaya çıkacaktır. Bu bilgilerini roman formatında değil, mektup şeklinde sıralayan yazar, tarih ve edebiyata farklı bakış açıları getirir. Tarih, din, kültür, inanışlar ve diğer konuları farklı bakış açılarıyla ve özgün yorumlarla izah eder. Onun bu yaklaşımı bilgi birikimini edebî hazla birleştirerek aktarma çabasında aranmalıdır. Yazarın mektuplarında konuşma üslûbuyla ve daldan dala atlayarak dağınık bir şekilde vermesi okuyucunun dikkatini canlı tutma isteğine bağlanabilir. Onun bu yazıları incelendiğinde gerek Türk tarihine ve gerekse Akdeniz havzası medeniyetine dair yeni çıkarımlar yapıldığı görülebilecektir. Tarih kitaplarında rastlamadığımız ve daha çok mitolojik bilgilerle süslenmiş bilgileri sıralarken kaynak vermekten kaçınan yazar ele aldığı düşünceleri halk kültüründen ve halkın kullandığı sözcüklerden hareketle ispatlama yoluna gider. Onun bu tavrı mektuplarına işlediği konuları özgün ve ilginç bir hâle getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halikarnas Balıkçısı, kültür, tarih ve Akdeniz medeniyeti

Abstract

There is information on cultural and historical issues in Azra Erhat's work named Think Writings, which is compiled from the letters of the Fisherman of Halicarnassus. It can be said that this work of his constitutes the intellectual basis of the literary works of Halikarnas Balıkçısı. Because when the deep historical knowledge and cultural awareness he uses in his literary works are examined, it will be revealed that the author has a deep-rooted knowledge. Listing this information in the form of letters, not novels, the author brings different perspectives to history and literature. He explains history, religion, culture, beliefs and other subjects from different perspectives and original interpretations. This approach of his should be sought in an effort to transfer his knowledge by combining it with literary pleasure. The author's disorganized way of speaking and jumping from branch to branch in his letters can be attributed to the desire to keep the reader's attention alive. When these writings of him are examined, it can be seen that he made new inferences about both Turkish history and the civilization of the Mediterranean basin. The author, who avoids giving sources while listing the information that we do not come across in the history books and which is mostly decorated with mythological information, tries to prove the thoughts he deals with based on the folk culture and the words used by the people. This attitude of his makes the subjects he covers in his letters original and interesting.

Keywords: Fisherman of Halicarnassus, culture, history and Mediterranean civilization

Extended Summary

The life story of Cevat Şakir Kabaağaçlı, known as the Fisherman of Halicarnassus, is interesting. He spent his days in Bodrum, which made him the most admired fisherman of Halicarnassus. Bodrum has been a very influential city in the formation of his ideas and the development of his love of the sea. Cevat Şakir lived in Bodrum until 1947 and published the stories he wrote here under the pseudonym Halikarnas Balıkçısı.

The letters sent by the Fisherman of Halicarnassus to Azra Erhat were written in a conversational style, apart from the letter format. In these letters, the author gave some information on history, civilization, culture and religions in order to inform his readers. This information was also supported with examples. The concepts related to the sea and maritime, which the author deals with in his novels, are the elements that direct his novels, as every reader knows. The author, who gives these concepts and maritime knowledge in the genre of

* Prof. Dr. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hdogramacioglu@gmail.com / ORCID: [0000-0002-2521-8562](https://orcid.org/0000-0002-2521-8562)

novel, does not include concepts related to maritime in his letters, contrary to what is known. However, he tries to explain what he knows about the Mediterranean basin with a focus on history and culture. He gives these explanations mostly with examples from history. A thought that he does not directly say is hidden in his letters. According to that thought, whatever the race and religion of the nations that make up the Mediterranean civilization, their lifestyles, cultures and civilizations are common. They have similar mindsets and behaviors. As it is seen in the subjects that the author deals with, the nations that make up the Mediterranean civilization have lived together in a common culture and civilization in a common geography and have built a common civilization with similar clothing and speaking styles. Even when describing Turkish history, the author uses a style other than historical narration, which is only known as sequencing historical events. While telling history with this style, he gives brief information about culture and civilization. While conveying Turkish history, it makes one feel that this history belongs to a common civilization. With this behavior, while telling the Turkish history, he actually tells the history of the Mediterranean civilization. This attitude of his distinguishes the author from other history narrators. While describing the architecture of mosques, he refers to the architecture of temples in Ancient Greece.

Fisherman of Halicarnassus states that it is wrong to consider Turkish history as consisting of only brilliant victories, and that our real history should be sought in our cultural heritage.

One of the subjects that Halicarnassus Fisherman deals with in his writings is maw. Mey appears in Anatolia both in poems and in different religious beliefs. Meyden was mentioned in Anatolia from ancient Greece to modern times, and especially red wine and wine color took place in similar ways in different cultural structures. In order to prove this claim, the Fisherman of Halicarnassus lists information about the mey tradition in Anatolia in the period from Euripides to Mevlana. However, he tries to explain the concept of mey, which we come across in Divan literature, not as a metaphor, which means divine love, but in its true sense. However, it is also significant that Kabağaçlı mentions the religious ceremonies held by Catholics with bread and wine and the use of the concept of mey by Hazrat Mevlana in the form of similar rituals. Catholic red wine adding that they drank with the intention of Jesus' blood, the author states that this behavior is similar to swallowing chickpea-sized cow dung in Tibet.

The author's search for common features in different cultures and civilizations and as a result, his recourse to the values that make us who we are, actually aims to remember our cultural heritage and texture and to remind them to generations. While talking about Zeybeks, he gives information about the clothes of the ancient Greeks. While making a statement on the Ahilik, he tells about the tradesmen organizations of ancient Rome, which were established in Ephesus. Thus, it gives us the idea that these concepts and values, which are known to belong to us, are actually a part of the Mediterranean civilization. When the author's article about Efes and Zeybeks is examined, we see that even the shouts of Efes and Zeybeks are similar and with similar expressions in Ancient Greece.

The author claims that the flowered and leafy head circles on Zeybek clothes are also the symbols of the Baccuses conveyed by Euripides. He emphasizes that the shalwars of the Zeybeks, which do not cover their knees, are similar to the short sleeves of the Scots living in the Alps. Thus, the author argues that even the Zeybek dress, which is our national dress, is actually a part of the universal culture. Thus, he tries to prove that there is already brotherhood in the yeast and dough of Anatolia, which has a very old history and cultural existence, and that only the naming is different. The author also states that the Ahi community

is actually a trade union organization in Anatolia. Fisherman of Halicarnassus also gives interesting information here, by associating the first example of banking in Ephesus in Anatolia and how the name of the bank derives from the bank with the Ahilik. In the chapter he wrote on religions, it is seen that he said that divine religions contain similar orders and prohibitions. We also see that religious concepts and words show that they are similar in other religions. It reveals the common aspects of divine religions. He lists where the word Allah comes from and how the word is pronounced similarly in other belief systems, and lists religions that are generally similar in structure. The author relates how their God, whom the Jews call Jehovah, was spoken by the Greeks and later by the Arabs.

While the Fisherman of Halicarnassus focuses on religion, he focuses on Islam and Christianity, which are the most common in the world, and criticizes those who express that they represent religion, not these religions. He attempts to explain the events that are done under the name of religion and have nothing to do with religion. The thoughts expressed by the author in this section are original and noteworthy.

Fisherman of Halicarnassus has written his thoughts as a reflection of a deep cultural memory. While listing his thoughts on the axis of history, culture and civilization in these writings, he used a speaking style. Azra Erhat published the letters written by the Fisherman of Halicarnassus and published them under the name of Think Writings. We can say that the environment where the Fisherman of Halicarnassus grew up, his family environment and the education he received shaped his thoughts.

Giriş

Halikarnas Balıkçısı'nın çeşitli konularda ele aldığı yazıları Azra Erhat tarafından *Düşün Yazıları* adı altında toplanmıştır. Bu yazılar Halikarnas Balıkçısı'nın Azra Erhat'a gönderdiği mektuplardan oluşturulmuştur. Bu yazılarda Halikarnas Balıkçısı olarak da bilinen Cevat Şakir Kabaağaçlı birbirinden farklı kültürel ve tarihsel konulara temas etmiştir. Halikarnas Balıkçısı'nın daha çok deniz ve denizcilik kavramları ile ilgili konularda eserler verdiği bilinir ve romanlarında bu görüş doğrudur. Ancak o, "Roman ve hikâyelerinin mekânı olarak bu bölgeyi seçerken, inceleme kitaplarını da Anadolu'nun tarihî ve mitolojik özellikleri üzerine yazmıştır" (Kılıçaslan 2010: 7). Onun, *Düşün Yazıları*'nda kardeşlik, arkadaşlık, zeybekler ve dinler gibi birbirinden farklı konularda görüşlerini sıraladığı görülmektedir. Bu yazıda Halikarnas Balıkçısı'ndan yapılan alıntılar Azra Erhat'ın kitaplaştırdığı *Düşün Yazıları* adlı eserden alınmıştır.

Halikarnas Balıkçısı ve Bodrum

Halikarnas Balıkçısı takma adıyla bilinen Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın yaşam öyküsü Girit'te başlar: "Girit, 1890 doğumlu, soylu Kabaağaçlızadegillerden gelen Cevat Şakir Kabaağaçlı, zamanının en iyi okul ve akademilerinde eğitim almış, sanatçı ruhlu, özgüveni yüksek, insanlara, doğaya ve mitolojiye sonsuz saygı ve sevgi duyan biri olmuştur hep" (Şeyhan 2022: 49). Onu Bodrum ve denizle özdeşleştiren hayatı eserlerine yansımıştır. Halikarnas Balıkçısı, edebiyatımıza deniz ve denizciler hakkında yazdığı öykü ve romanları ile adını yazdırmıştır (Demirdağ 2015: 97). O, en beğenilen ve kendisini Halikarnas Balıkçısı yapan günlerini Bodrum'da geçirmiştir. Bodrum, onun fikirlerinin oluşmasında ve ondaki deniz aşkının tekâmül etmesinde birinci derece âmil bir şehir olmuştur. Bununla birlikte onun Bodrum'a sürgün edilmesine sebep olan hâdise şu şekildedir:

1925 yılında Hüseyin Kenan imzasıyla Resimli Hafta dergisinde yayımladığı 'Hapishanede idama mahkûm olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler?' başlıklı yazısında asker kaçaklarının yargılanmadan cezalandırılmasını eleştirdiği için askerliğe karşı propaganda yaptığı gerekçesiyle üç yıl Bodrum'a sürgün cezasına çarptırılan Cevat Şakir, 1947 yılına kadar Bodrum'da yaşamış ve burada yazdığı hikâyelerini Halikarnas Balıkçısı takma adıyla yayımlamıştır" (Özlük 2008: 26).

Bu takma adı yani müstearı Bodrum'dan dolayı kullanmıştır: “Eserlerinde Halikarnas Balıkçısı müstearını kullanmıştır. Çünkü tarihteki adıyla Halikarnassos yani Bodrum, onun için önemli, özel bir yerdir” (Arseven 2021: 705). Halikarnas Balıkçısı Bodrum'da günlerini geçirirken bir yandan deniz ve denizcilerle ilgili eserler kaleme alıyor bir yandan da düşüncelerinin fikrî temellerini burada atıyordu. Onun romanları çok bilinmiş ve okunmuş ancak mektupları pek fazla bilinmemiştir. “Özellikle zeybeklik, efelik, dinler, efsaneler gibi bazı başlıklar, Halikarnas Balıkçısı'nın eserlerinde ısrarla tekrar edilen konular arasında sayılabilir” (Özbek 2018: 367). Ancak onun diğer eserlerini anlayabilmek için mektuplarındaki fikirlerine de müracaat etmek elzemdir. Bu mektuplarda onun derin tarih bilgisi ve Akdeniz medeniyetine vukufiyeti görülebilmektedir. O, sadece Ege'yi ve Akdeniz'i değil bütün bir Anadolu'yu bir havza içerisinde düşünür: “Kitaplarında işlediği temel tezlerden biri de yalnızca Ege ve Akdeniz kıyılarının değil, bütün Anadolu'nun Akdeniz uygarlığı havzası içinde değerlendirilmesi gerektiğidir.” (Öztürk 2014: 209.) Böylece o, Anadolu uygarlığını Akdeniz medeniyetine bağlayan bir görüşü benimsemiş olur.

Dionisyak ve Türk Tarihi

Halikarnas Balıkçısı Türk tarihini sadece parlak zaferlerden ibaret saymanın yanlış olduğunu asıl tarihimizin kültürel mirasımızda aranması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bilgi günümüzde bir güç olarak kabul edilmektedir: “Çağımız, bilginin bir güç olduğu küresel bir gerçeklik hâline gelmiştir” (Becel vd. 2021: 1494). Yazar bunun farkında olarak Türk tarihini ve kültürünü örnekleriyle sıralar. Böylece “Anadolu topraklarının geçmişi tarih öncesi çağlara kadar dayanır” (Yetgin vd.: 128) fikrini Türk tarihi ile ilişkilendirerek verir. Ayrıca yazar, Anadolu'yu Anadolu yapan kültürel ve manevi değerlerimizin daha kıymetli olduğunu açıklama gayretine girer. Ancak yazarın bu tezini Mavi Anadoluculuk/Mavi Hümanizma düşüncesi ile tanımladığı da bilinmektedir: “Mavi Anadoluculuk/Mavi Hümanizma düşüncesi, Batı medeniyetinin kökeni sayılan Yunan medeniyetinin halis kaynağının Anadolu olduğunu söyler ve bu topraklarda binlerce yıldır yaşayan Anadolu halkının da bu kültürel mirasın doğal sahipleri olarak tanımlar” (Yazıcı 2011: 1807). Yazarın bu tavrı Batı'nın Helen kültürünü yücelterek sahiplenmesine karşı haklı bir tepkidir: “Batının yücelterek sahiplendiği Helen kültürünün aslında Anadolu kaynaklı olduğunu savunan Kabağağaçlı, Türkiye'deki ilk karşılaştırmalı mitoloji incelemelerini gerçekleştiren kişilerden de biri olmuştur” (Sivri vd. 2013: 39). Aslında Yunan medeniyetinin kökleri Anadolu'dadır ve Anadolu medeniyeti Yunan medeniyetini kurmuştur. Yazar direkt olarak dile getirmediği bu düşüncesini örnek metinlerle zenginleştirir.

Balıkçı'nın tarih anlatısının birbiri ile iç içe geçen iki ayrı boyutu vardır; evrensel ve millî tarih anlatısı. Evrensel tarih anlatısı ilerlemeyi, hoşgörüyü, akılcılığı temel alan ve bütün insanlığın ortak bir mirası olarak görülen bir evrensel kültür üzerinde dururken, millî tarih anlatısı kültürün ve medeniyetin ana yurdu olarak Anadolu'yu ve bu kültürün asıl mirasçısı olarak da Türkleri merkeze alan ve Türklüğü yücelten bir yaklaşıma sahiptir (Çelebi 2022: 15).

Türklüğü yücelten yazar, sözü yine Türk medeniyetine ve Türklere getirir. Bu bağlamda düşünüldüğünde Türkler gittikleri her yere kendi kültürlerini de beraber götürmüşlerdir: “Türkler, millî topluluk hüviyetinde dünyanın çeşitli bölgelerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Büyük ve zengin bir kültüre sahip Türkler, gittikleri bölgelere kendi kültürlerini de götürmüşlerdir” (Karabulut 2010: 126). Türkler Anadolu'ya geldikten sonra kendi kültürlerini devam ettirmişler ve bu kültürel değerler bir silsile hâlinde diğer milletleri de etkilemiştir. Onun izaha kalktığı değerler silsilesi aslında kültürün bir parçası olarak kabul edilebilir: “Bu yönüyle bir milletin gelenek-görenekleri, inanışları, kısacası dünya görüşü kültürünü oluşturmaktadır” (Alptekin v.d 2018: 256). Yazar, maddî ve manevî kültürün unsurları olan Zeybekleri, Ahileri ya da örneğin Mimar Sinan ve eserlerini, Mevlana Celesttin Rumi'yi, Anadolu türkülerini ve halk oyunlarını ve bunun gibi daha birçok bizi biz

yapan değerleri Türk tarihinin bir parçası olarak kabul eder. Bu değerlerimizi tarihimizi anlatırken ön planda sunmamız gerektiğini belirtir. (Erhat, 2017: 16). Kabağaçlı'ya göre özellikle Mimar Sinan'ın İsabey Cami batılıların hayranlıkla seyrettiği bir mimari olarak kabul edilir. Çünkü Efes'teki bu camii tam bir simetri ve tezyin harikasıdır: "Bana kalırsa asıl prototip Efes'teki İsabey Camii. Bütün mimarî kitapları (yani Batınkiler) onu, mimarının en devrimci eseri diye ele alıyorlar. Dünyanın birinci asimetrik eseri o idi" (Erhat 2017: 17). Halikarnas Balıkçısı İsabey Camiinin diğer mimari eserlerden farklı olduğunu ifade ederek bu sanat eserinin çemberden çıkış ve kurtuluş eseri olduğunu belirtir. Bu durumu ormanda daire çizmek olarak açıklar:

Ormanda yolunu kaybedenler ormanda habire daire çizerler. Her daire başka bir dairenin aynıdır. Tekrar tekrar, işte o zaman nerede daire çevirmeye başlanmışsa oraya dönülür (yani primitiflere dönüş) ve oradan bir düz çizgi üzerinde yürünerek dışarıya çıkılır. İşte bu çıkmazdan kurtuluştur (Erhat 2017: 17).

Yazar, İsabey Camiinin de mimarının içinde bulunduğu çıkmazdan bir kurtuluş eseri olduğunu, kurtuluşun sembolü olduğunu açıklar. Mimarî eserlerin birbirini tekrar eden dairesel taklitlerinden bir çıkış noktası olduğunu ve bunun en somut numunesinin de bu camii olduğunu örnekler izah eder.

Halikarnas Balıkçısı'nın *Düşün Yazıları*'nda ele aldığı konulardan biri de meydirdir. Mey Anadolu'da hem şiirlerde hem de farklı dini inanışlarda karşımıza çıkar. Antik Yunan'dan modern çağlara kadar Anadolu'da meyden bahsedilmiş ve özellikle kırmızı şarap ve şarap rengi farklı kültürel yapılar içerisinde benzer şekillerde yer almıştır. Halikarnas Balıkçısı bu savını ispatlamak için Euripides'ten Hazreti Mevlana'ya kadar geçen dönemde Anadolu'da mey geleneği ile ilgili bilgiler sıralar. Ancak Divan edebiyatında rastladığımız mey kavramını ilahi aşk anlamına gelen bir mazmun olarak değil de gerçek manasıyla açıklama gayretine girer:

Mevlana Celalettin Rumi binlerce mısralık Mesnevi'de birbiri ardına gelen iki mısradaki hiç kafiye tekrarlamadığı halde; Çuşişi aşkest ki ender mey fedat, der ve ondan sonraki mısradaki ki o da mey hakkındadır, yine aynı kelimeyi kafiyede kullanır. Zaten Mevlana'nın niçki ve semaya dair gazellerinde aynı dionisyak fırlayış görülür. (Erhat 2017: 18).

Halikarnas Balıkçısı'nın bu ifadeleri, eski gazellerimizin anlam ve ruh dünyasını vakıf olan hemen herkesin bildiği mey, âşık, maşuk, rakip gibi mazmunları yok saymak ve şiiri görünen anlamına indirgeyerek hüküm çıkartmak anlamına gelmektedir. "Hâlbuki insanoğlu sosyal bir varlıktır ve kendini döneminden tecrit edebilmesi bir bakıma kendini inkâr anlamına gelir" (Özlük 2017b: 21). Böylece ele aldığı şahsiyetleri sosyal çevreden ve döneminden tecrit etmeden düşüncelerini sıralayan yazar düşüncelerinin merkezine insanı koyar. Bununla birlikte yazısının devamında Katoliklerin ekmek ve şarapla yaptıkları dinî merasimlerle Hazreti Mevlana'nın mey kavramını kullanmasını benzer ritüeller şeklinde beraber zikretmesi de manidardır. Katoliklerin kırmızı şarabı Hz. İsa'nın kanı niyetiyle içtiklerini de ekleyen yazar, bu davranışın Tibet'te rastlanılan nohut büyüklüğünde inek tezeği yutma ile de benzerlik taşıdığını ifade eder.

Yazarın farklı kültür ve medeniyetlerde ortak özellikler araması ve bunun sonucunda bizi biz yapan değerlere rücu etmesi aslında kültürel mirasımızı ve dokumuzu hatırlamak ve nesillere hatırlatmak gayesini taşımaktadır. Çünkü yazarın ele aldığı bu konular teknolojiyle beraber zamanla unutulmaktadır: "Günümüzde gelişen teknolojiye bağlı olarak toplum hayatında birtakım değişimler meydana gelmekte ve kültürel değerlerimizden olan halk inanışlarının bazı unsurları unutulmaktadır. (Alptekin 2018: 322). İşte yazar bu unutulmuş değerler silsilesini Azra Erhat'a yazdığı mektuplarda hatırlatmakta ve ele aldığı konuları derinlemesine işlemektedir. Yazarın bu tavrı, farklı din ve inanışlarda ya da farklı kültürlerde ortak noktalar aramaya çalışmasının bir tezahürü olarak kabul edilebilir. Özellikle atalarımız diğer milletlerle etkileşime girerek çok farklı inanışları hoşgörülle bir arada yaşayan

topluluklar hâlinde var olmuşlardır: “Türklerin kabul ettikleri dinler ve komşu oldukları milletlerin kültürleriyle etkileşimleri sonucunda çok farklı inanışlar bir araya gelmiştir. (Alptekin vd. 2017: 323). Bu birliktelik Türk kültür ve medeniyetine de yansımış ve Türk tarihi ve kültürü incelenirken *Düşün Yazıları*’nda Türkçede var olan kavramların ve söyleyişlerin farklı milletlerdeki benzemesi üzerinde durulmuştur. Yazarın Türk tarihinden bahsederken şarap ve inanışlardan bahsetmesi bu tavrın bir sonucudur. Yazar İngilizcedeki inn kelimesinin bizdeki in ile aynı anlama geldiğini ve Rus hikâyesinde İvan’ın ayı inine girerek kahraman olmasını beraber açıklar. Rusçada da из (in) kelimesinin aynı anlama gelmesi yazara göre ortak kültürün bir belirtisidir. Yazarın dil ve kültür öğelerini edebî metinlerle açıklama gayreti hep aynı tavrın sonucu olarak görülebilir. Çünkü “Edebiyat, insanoğlunun duygu ve düşüncelerini etkili anlatılmakla yetinmeyip onun sosyo-kültürel yönünü de ele alan çok yönlü bir bilimdir” (Karabulut 2012: 91). Yazar edebiyatın bu yönünden yararlanarak Türk tarihini ve Akdeniz medeniyetini sosyo-kültürel özellikleriyle ele almıştır.

Yazarın Akdeniz medeniyetinden bahsederken eski Türk danslarıyla Afrika ya da Yunanlıların danslarını beraber andığını görmekteyiz. İnsanların sözler yerine danslarla iletişime geçmelerinin benzer yönlerinin olduğunu bizdeki Zeybek dansı ile eski Yunan ve Afrika danslarının benzeştiğini vurgular. Zeybek danslarının içerisinde yer alan sıçrayışların dionisyak menşei olduğunu ve Zeybek kıyafetlerinin III. Napoleon’un piyade askerlerinin paltolarına benzediğini iddia eder.

Halikarnas Balıkcısı bu benzerlikleri tarih anlatırken sıralamaktadır. Bilinen tarih anlatımının tersine farklı kültürlerin ve milletlerin ortak bir medeniyetten çıkarak ve farklı kollara ayrılarak bugünkü hâle gelmelerini açıklama gayreti içerisine girdiğini söyleyebiliriz. Bu açıklamalarını da insanı merkeze alarak yaptığını görebiliriz: “Çünkü insan yaşadığı dönemin/toplumun bir parçasıdır. Onun eğilimleri, tercihleri aynı zamanda devrinin olumlu veya olumsuz pek çok özelliğini ortaya koyan bir vesika niteliğindedir” (Özlük: 2017a: 208). Yazar, bu vesikayı kullanarak farklı kıtalarda farklı inanışlara sahip insanların benzer danslara ve ritüellere sahip olduğunu örnekleri sıralar. Daha sonra sözü Anadolu tarihine ve kültürüne getirir. Böylece Türk tarihini kültürel bir tarih anlayışı ile açıklar.

Ahilik Teşkilatı ve Anadolu’da Kardeşliğin Kültürel ve Tarihî Temelleri

Ahilik teşkilatı 13. Yüzyılda Anadolu’da ortaya çıkmış bir esnaf teşkilatıdır. Yazar “Eserlerinde Ahilikle ilgili önemli bilgiler vermenin yanı sıra, bu kurumla ilgili çeşitli görüşler ileri sürer” (Kılıçkaya 2010: 71). Ona göre Bu teşkilatın Anadolu’da kardeşliğin ve huzurun tesisi için gayret gösterdikleri bilinmektedir. Bu teşkilatın mensupları büyük bir nüfuza sahip olmuşlardır:

Anadolu’da hızla yayılan bu teşkilatın mensupları, şehirlerde olduğu gibi köylerde ve uç bölgelerde de büyük nüfuza sahip olmuşlar, Anadolu’da bilhassa XIII. yüzyılda devlet otoritesinin iyice zayıfladığı bir dönemde şehir hayatında yalnızca iktisadî değil, siyasî yönden de önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ahiler, bağımsız siyasî bir güç olmamakla birlikte, zaman zaman merkezî otoritenin zayıfladığı, anarşi ve kargaşanın ortaya çıktığı dönemlerde siyasî ve askerî güçlerini göstermişler ve önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir¹

Halikarnas Balıkcısı Ahiliğin kaynağını incelerken ve Ahilikten önce Anadolu’da bu teşkilata benzer farklı yapıların bulunduğunu zikreder. Sadece isimlerinin farklı olduğu bu yapılar ona göre zamanla Ahiliğe dönüşmüştür: “Anadolu’da Yunan deyimleriyle phye’ler yani arkadaşlıklar ve phratia’lar yani kardeşlikler vardı. Bunların sonradan yani Anadolu’ya İslamiyet’in gelmesinden sonra Ahilik denilen topluluklara dönüşmüş olmaları olasılığı çoktur” (Erhat 2017: 37). Yazar, Ahiliğin temellerini bilinenin aksine Anadolu’da arar. Oysa

¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahilik> (Siteye erişim tarihi: 23.01.2023)

kaynaklarda Ahilik teşkilatının İslamiyet'ten sonra Ahi Evran tarafından Anadolu'ya getirildiği belirtilmektedir: “Anadolu'da Ahiliğin kurucusu olarak bilinen ve İran'ın Hoy şehrinde doğan Şeyh Nasîrüddin Mahmûd (ö. 1262), sonraları Ahî Evran ismiyle anılmıştır”² Halikarnas Balıkçısı, Ahi Evran'dan bahsetmek yerine Kentaur'dan, Astarte'den Artamis'ten (Erhat 2017: 37) bahseder. Bu isim ya da figürlerin nasıl kardeşliğe büründüğünü izah etmeye çalışır. Daha sonra bu kardeşliklerin Ahilik isimlendirmesiyle nasıl yeniden ortaya çıktığını anlatır. Daha sonra iddiasını ileriye götürerek aslında Anadolu'da var olan phye'ler ve phratia'ların Arapça olarak isimlerinin değiştirildiğini savunur. (Erhat 2017: 40). Böylece çok eski bir tarihe ve kültürel varlığa sahip olan Anadolu'nun mayasında ve hamurunda zaten kardeşliğin var olduğunu ve sadece isimlendirmenin farklı olduğunu ispatlama yoluna gider.

Yazar, İbn-i Battuta'dan da alıntılar sıralayarak Ahiliğin Anadolu'da aslında bir sendikal örgüt olduğunu da ifade eder. Halikarnas Balıkçısı burada ilginç bir bildi de vererek bankacılığın ilk örneğinin yine Anadolu'da Efes'te verildiğini ve banka isminin bank'tan nasıl türediğini Ahilik'le ilişkilendirerek verir:

Meğer modern anlamda bankacılık Efes'te başlamış. Mabedin hazinesinden istikraz, bono, faiz ile başlayan dinî bir kurum imiş burası. Efes'te özel kişiler bu işe başlamışlar. Trapaza yani masalar kurmuşlar, gelsin gitsin kredi mektupları, falan filan. Masa kelimesi de bank diye tercüme edilmiş.” (Erhat 2017: 42).

Yazar, bank yani masa üzerinde Efes'te insanlara faizle para veren kuruluşun sonradan bankaya dönüşme serüveninin bu cümlelerle açıklamaktadır. “Ayrıca bankacılık sisteminin Anadolu'da ilk kez M.Ö. V. yüzyılda ortaya çıktığını iddia etmektedir” (Aytaç 2006: 5). Böylece sendikal yapılaşma, bankacılık, kardeşlik ve yardımlaşma gibi kavramların Anadolu'da yüzyıllar öncesinden yer aldığını ve aslında Ahiliğin farklı isimlendirmelerle Anadolu'da var olduğunu ifade etmektedir. Ahilik Osmanlı'da ilerleyen çağlarda o kadar yayılmıştı ki iş saatlerini bile onlar belirliyorlardı. Osmanlı'da esnaf ikinci olunca iş bırakıyordu:

Osmanlı sultanlarının ikinci vakti nöbet çaldırarak işe güce son vermeleri bir Ahi âdetidir. Bu nöbet sırasında ‘Mağrur olma padişahım senden büyük Allah var’ diye bağırırları belki Yıldırım Beyazıt'ı yola getirmek için yapılan bir Ahi girişimiydi. Yıldırım zamanında Ankara'daki Hacı Bayram Veli Ahi'dir. Ahiliği Melami maskesi altında gizlemeye çalışmışsa da becerememiştir (Erhat 2017: 53).

Halikarnas Balıkçısı bir konuda bilgi verirken daldan dala atlayarak farklı konularda bilgileri sıralar ve okuyucunun dikkatini canlı tutar. Ahilik ve Anadolu hakkında bilgiler verirken Yunan tarihine değinmesi, oradan Osmanlı Sultanlarına sözü getirmesi bu gayretin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Efeler ve Zeybekler:

Halikarnas Balıkçısı öncelikle efe sözcüğünü açıklama gayretine girer. Efe sözcüğünün efendimden gelmediğini söyler:

Efe kelimesi, kadınların İstanbul şivesiyle efendim sözünü uzatarak ‘Efeem’ diye telaffuz etmelerinden gelmez. Çünkü ‘efem, benim efem’ anlamına kullanırsa da tek başına ‘efe’ olarak da kullanılır. Bence bu kelime Yunanca ‘ephebos’ (efebos) kelimesinden gelir. Delikanlı demektir. Daha doğrusu sakalını tıraş etmeye başlamış genç. Bu ad on sekiz yaşını tamamlamış erkeklere verilir (Erhat 2017: 55).

Halikarnas Balıkçısı'nın açıkladığı efe ve efelik daha sonra Anadolu'da farklı şekillerde ortaya çıkmış ve bir askerî teşkilata dönüşmüştür. Efelerin Yeniçerilerden ayrı kışlalarının bulunması, sert askerî eğitime tabi tutulmaları ve bütün bu geleneklerin hepsinin antik Yunan'da da var olduğunu belirtmesi kayda değer bir bilgidir. Yazar efelerin Aydın ve Söke arasında yani İyonya'da yerleştiklerini ve kullandıkları birçok Yunanca kelimenin Türkçeye geçtiğini ifade eder. Tuğla, kiremit, dam, temel kelimelerinin Yunancadan efelerle

² <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahilik> (Siteye erişim tarihi: 23.01.2023)

geçtiğini belirtir. *Temelion (temel), klidi (kilit), auri (avlu), doma/domaine (dam) pniguri (bulgur), anihtari (anahtar), Stinpoli (İstanbul)* (Erhat 2017: 63-64). gibi kelimelerin Türkçeye nasıl geçtiğini de sıralamaktadır.

Zeybekler konusunda da zeybek kelimesinin Arapça zibak'tan geldiğini yani çevik ve atik anlamlarına tekabül ettiğini belirtir. Zeybeklerin Zeybek dansında İha diye bağrımlarının da Yunanlı İobakkilerin Euhoe (iha, dağ anlamında) olduğunu belirtir. (Erhat 2017: 57). Zeybeklerin Efelik için dağa çıkmaları, Çakırcalı'nın dağa çıkarak nasıl zeybek olduğunun hikâyesi de Zeybekliğin etimolojik temelleri hakkında ön bilgi vermektedir.

Yazar bütün bu bilgileri sıraladıktan sonra da şalvar ve pantolon giyme âdetine de değinir.

Şalvar için de birkaç söz söyleyeyim: Şalvar Minoen Girit icadıdır. Pantolonla karıştırmamalı. Pantolonu İskitler ata binmek için icat ettiler. Önceleri önü ve arkayı örtmek için bele bir kuşakla bağlanan bir arka parçası ve bir ön parçası kullanılıyordu. İş görürken bu parçalar engel oluyordu. Rüzgâr da bazen yaramazlık ediyordu. Onun için arkadaki parça kuşağın ön tarafına içeriden, ön tarafı da bacaklara arasından geçirilerek kuşağın arka tarafına dışarıdan sıkıştırıldı. Kumaşlar bacak arasında büzgüler yapıyordu. Zaten şalvar Asya'dan gelme değildir. Hiçbir Asya memleketinde şalvar giyilmez, ne Hindistan'da ne Siyam'da vb. Anadolu'da ise ister Türk ister Rum şalvar giyerlerdi (Erhat 2017: 59).

Halikarnas Balıkcısı nasıl ki kelimeler ve gelenekler Anadolu'ya dışarıdan ve özellikle Yunan medeniyetinden geçmişse kılık kıyafet de aynı yerden Anadolu'ya geçmiştir tezini savunmak için örnekler sıralamaktadır. Böylece Ahiliğin, Zeybek kelimesinin ve Anadolu'da ölünün arkasından helva dağıtmak gibi daha birçok geleneğin Antik Yunan'da da var olduğunu mitolojik dönemden günümüze kökenleriyle açıklaması aynı gayretin bir sonucu olarak anlatılmıştır. Bu açıklamalarını mitolojik dönemden başlatması da mitolojinin birçok milletin edebiyatında var olmasındandır: Çünkü “Mitoloji, yüzyıllarca birçok milletin edebiyatında önemli yer tutmuş bir alandır” (Karabulut 2015: 617). Yazar, mitolojik dönemden esinlenerek Zeybek kıyafetlerinde bulunan çiçekli ve yapraklı baş çemberlerinin de Euripides'in naklettiği Bakkosların sembolü olduğunu iddia eder. Zeybekleri diz kapaklarını örtmeyen şalvarlarının da Alp dağlarında yaşayan İskoçların kısa fistanlarına benzediğini vurgular. (Erhat 2017: 80). Yazar böylece millî bir kıyafetimiz olan Zeybek elbisesinin bile aslında evrensel kültürün bir parçası olduğunu savunur. Zeybekleri söylediği Ferman padişahınsa dağlar bizimdir, sözünün de Zeybeklerle dağ arasındaki münasebetten geldiğini ifade eder.

Dinler Üzerine

Halikarnas Balıkcısı, doğuda ve batıda din anlayışı üzerinde durur. Çünkü “din, insanların genel olarak hassas olduğu bir kavramdır” (Karabulut 2022: 11). İlahî dinlerin ortak yönlerini gözler önüne serer. Allah kelimesinin nereden geldiğini ve kelimenin diğer inanç sistemlerinde nasıl benzer telaffuz edildiğini sıralayarak dinlerin genelde benzer yapıda olduğunu sıralar. Yazar, Yahudilerin Yehovah adını verdikleri Tanrılarının Greklerde ve sonra Araplarda nasıl söylendiğini aktarır:

Bu Yehovah kelimesinin en eski şekli Yehuovas'tır, bunun da aslı İaovue. İ.Ö. 6. Yüzyılda bu Yahu adlı Greklerde İakkhos oldu ki bu da Dionysos'un adıdır. (...) Yehovah'ın Sami dillerinde bir karşılığı 'El'dir ki Arapça Elah ve sonunda Allah olur.” (Erhat 2017: 97).

Yazar, dinler üzerine konuşurken dinî terminolojiyi de izah eder. Yazarın dile getirdiği Dionysos kelimesi Yunancadan gelmektedir: “Akıllıca olmayan, Sözcüğün İngilizcesi dionysiac'tır. Kökeni Yunanca sarhoşluk tanrısı Dionysos'a dayanır.”³ Dionysiac kelimesi Yunanca sarhoşluk tanrısı anlamına gelse de tragedya ile ilgilidir. Dans ve müzik ile

³ <https://alimsozluk.wordpress.com/2019/08/16/dionisyak-ne-demek/>

ilişkilidir: “Dionisyak unsur, tam da tragedyanın özüne ilişkindir, dansın ve müziğin eşlikçisi ve taşıyıcısı olan trajik koronun varlığı ile kendini dışa vurur.” (Güçbilmez 2006: 37). Halikarnas Balıkçısı Dionisyak kelimesini açıklarken din kelimesinin Latince’de ne anlama geldiğini izaha çalışır: “...Fransızca ‘religion’ sözü de şüphelidir. Çiçero ‘relegere’den geliyor demiş, yani yeni batan yeniden okumak. Aziz Augustinus ise ‘religare’den gelir diyor, yani bağlanmak demekmiş.” (Erhat 2017: 109). Yazar, din üzerine konuşmalarını yaparken dinin okumaya dayandığını ve manevi bağlanmak anlamına da geldiğini vurgular. Böylece tarihten örnekler de sıralayarak bu görüşünü ilerleyen satırlarda destekler. Nietzsche’den ve Galileo’den örnekler sıralayarak asıl Hıristiyanlığın dünyada kalmadığını ifade eder:

...Nietzsche, dünyada bir tek Hristiyan vardı, adı İsa’ydı onu öldürdüler, der. Öyle ya, nerede suçlu bir kadını taşıyarak linç edip öldürmek üzere toplanan kalabalıkta, vicdanına güvenen ilk taşı atсын diye bağırın bir İsa? Nerede dinsel engizisyon kurullarıyla karı kızan, çoluk çocuğu dönerkebablar gibi yakan ve Galileo’yu yargılayan, o tek Hristiyan’ın başpapazları yani halifeleri? Papazlar kutsaldır ama Papa, Santissima’dır, yani en kutsaldır (Erhat 2017: 120).

Halikarnas Balıkçısı, Hıristiyanlığın tarihten günümüze yanlış anlaşıldığını ve din adamları elinde dinin asıl hüviyetinin dışına çıkarıldığını ifade eder. Bununla birlikte İslâm’ın kabulünden sonra insanların din adı altında paraya tapmalarını da örnekleriyle sıralar: “Muhiddini Arabî, sizin taptığınız Tanrı ayağımın altındadır, demiş. Kaldır ayağını da Tanrınızı görelim, demişler. Ayağını kaldırmış, yerde para görmüşler.” (Erhat 2017: 123). Halikarnas Balıkçısı, din adı altında yapılan yanlış uygulamaları da tarihten örneklerle sıralar. İslâm’ın üç halife döneminden sonra asıl mecrasından çıkarılarak menfaat odaklı kişilerce kullanıldığını ve Hz. Peygamberin sünnetinin dışında dine bidatlar sokulduğunu anlatır. Özellikle halifeliğin farklı farklı kişilerin elinde kutsallaştırılarak çıkar amaçlı kullanıldığını ifade eder:

İlk üç halifeler kutsallığa yeltenmediler. Ama sonrakilere devleti dine yapıştırdılar. Hele Muaviyelerin birkaçı Papa Borciya’ya taş çıkartacak adamlardı. Zamanına göre halifeler bir ya da birkaç tane oldular. En önemlileri ikiydi. Biri Bağdat’ta, öteki İspanya’da. Bağdat’taki halife İspanya’dakini alt etmek için İspanya Hıristiyanlarıyla, İspanya’dakiler de Haçlı Hıristiyanlarla ittifak ettiler. Halifelik Osmanlı sultanlarına geçince sultan, Zillullahi fil âlem yani Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olarak kutsallaştı. (Erhat 2017: 121).

Yazar, dinin aslından uzaklaştırılmasıyla din adına yapılan yanlışları tarihî süreç içerisinde sıralamaktadır. Halikarnas Balıkçısına göre asıl İslâm, Hz. Muhammed’in devrindeki İslâmiyet’tir. İslâm’ı anlamak için o devre bakmak ve örnek almak gerekir. Aksi takdirde dini bir araç olarak kullananların yaşantılarına bakarsak İslâm’ı yanlış anlamış ve tanımış oluruz. Halikarnas Balıkçısı din konusu üzerinde dururken dünyada en çok yaygın olan İslâmiyet ve Hıristiyanlık üzerinde durur ve bu dinleri değil dini temsil ettiklerini ifade eden kişileri eleştirir. Din adı altında yapılan ve dinle ilgisi olmayan olayları izaha kalkışır. Yazarın bu bölümde dile getirdiği düşünceler orijinal ve dikkate değer fikirlerdir.

Sonuç

Halikarnas Balıkçısı derin bir kültürel belleğin dışa yansımaları kabilinden *Düşün Yazıları*’nı kaleme almıştır. Bu yazılarında tarih, kültür ve medeniyet ekseninde düşüncelerini sıralarken konuşma havasında bir üslup kullanmıştır. Yazarın bu düşüncelerinin ele alındığı *Düşün Yazıları*’nda yazar, Batı’nın sahiplendiği Yunan medeniyetinin aslında Anadolu’dan geldiğini ve Anadolu’nun Yunan medeniyetinden daha eski ve köklü bir medeniyet olduğu görüşünü savunur. Yunan kültür ve medeniyetine ait olduğu düşünülen birçok kavramın, inanç ve kültürel değerlerin aslında Anadolu’da daha eski devirlerde var olduğunu sıralar. Bu düşüncelerini okurları sıkmadan ve konuşma üslubuyla verir. Halikarnas Balıkçısı bu düşünceleri okurlara edebî zevkle kendi üslûbunu harmanlayarak verir. Böylece okur, sıkılmadan edebî hazla bilgilendirilmiş olur. Halikarnas Balıkçısı’nın kaleme aldığı

mektupları Azra Erhat topluca kitaplaştırmış ve bu yazıları *Düşün Yazıları* adı altında yayınlamıştır. Halikarnas Balıkçısı'nın yetiştiği ortam, aile çevresi ve aldığı eğitim onun düşüncelerini biçimlendirmiştir, diyebiliriz.

Kaynakça

- Altıkulaç Demirdağ, Refika (2015). Anlatıcı ve bakış açısı bağlamında halikarnas balıkçısı'nın deniz gurbetçileri romanı, *Turkish Studies*, www.turkishstudies.net, - Volume 10/16 Fall, Ankara, p. 97-108.
- Alptekin, Mehmet & Kaplan, Tuba (2018), Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin “Türk kültürüne ilişkin metaforik algıları, *TÜRÜK International Language, Literature and Folklore Researches Journal Year 6, Issue 12*
- Alptekin, Mehmet (2018), Gülнар ve çevresinde ölümle ilgili uygulama ve inanışlar üzerinde bir araştırma Teke, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 7/1*
- Alptekin Mehmet & Kaplan Tuba & Koyuncu Tuğba (2017), Adana-Yumurtalık Sugözü köyünde günler etrafında oluşan halk inanışlarına yönelik bir araştırma, *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences* , Volume: 3, Number: 2
- Arseven, Tülin (2021). Halikarnas balıkçısı'nda deniz motifleri ve Poseidon, *Folklor Edebiyat Dergisi*, 27(3)-107.sayı
- Aytaç, Bedrettin (2006), The issue of cultural identity in Salama Moussa and Cevat Şakir Kabaağaçlı's essays, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası, Cilt IX*.
- Becel, A. ve Kaplan Alptekin, T. (2021). Türkçe öğretmeni adaylarının bilgi okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi: Kilis 7 Aralık Üniversitesi örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(4), 1493-1506.
- Erhat, Azra (2017), *Halikarnas balıkçısı düşün yazıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Güçbilmez, Beliz(2006). Performans Sanatı: Nietzsche'nin kehaneti, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 21: ISSN: 1300-1523
- Çelebi, Gülce Tarhan (2022) Öze dönüş olarak batılılaşma: Halikarnas balıkçısı'nın tarih anlatısı, *Mavi Atlas*, 10(1), 14-28
- Karabulut, Mustafa (2010), Tanzimat dönemi'nde Osmanlının yenileşme sürecine bir bakış, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 187
- Karabulut, Mustafa (2012), Edebiyatın sosyolojik imkânı açısından Keşanlı Ali Destanı'nın incelenmesi, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 8
- Karabulut, Mustafa (2015), Edip Cansever'in şiirlerinde mitoloji, *Turkish Studies*, Volume 10/12 Summer, Ankara, www.turkishstudies.net, p. 617-630
- Karabulut, Mustafa (2022), *Postmodern Türk romanında arayış izleği*, Sosyal Bilimlerde Disiplinler Arası Çalışmalar– 1, Efe Akademi Yayıncılık, İstanbul.
- Kılıçaslan, Ayşe Gül (2010). *Halikarnas balıkçısı'nın hikâyesi ve romanlarında mitolojik unsurlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kılıçkaya, Derya (2010), Halikarnas balıkçısı ve ahilik, *folklor/edebiyat*, cilt:16, sayı:63/3
- Özbek, Âdem (2018). Cevat Şakir Kabaağaçlı hayatı-eserleri-sanatı üzerine bir araştırma, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, Ankara
- Özlük, Nuran (2008), Denizci Davut, Halikarnas balıkçısı, *Varlık, Aylık Edebiyat ve Kültür Dergisi*, İstanbul
- Özlük, Nuran (2017a), Gerçekle çatışan doğaüstü/olağanüstü romanların arz talep konusuna psikolojik/psikiyatrik yaklaşımlar, *International Journal of Language Academy*, Volume 5/3 Summer p. 208/214

- Özlük, Nuran (2017b), Kullanımlık metinden (Gebrauchstexte) edebî metne veya edebî metinden kullanımlık metne: İki şehid-i aşk, *Journal of Strategic Research in Social Science*, 3 (1), 21-30.
- Öztürk, Furkan (2014). Halikarnas balıkçısı'nda doğa, estetik ve Akdeniz Uygarlığı'nın kaynağı: Arşipel, *Mediterranean Journal of Humanities*, IV/2, 207-213, mjh.akdeniz.edu.tr
- Yazıcı, Nermin (2011), Halikarnas balıkçısı'nın yazınsal eserlerinde Türk kimliğine ilişkin söylemler, *Türkbilig*, Sayı 22, 163 – 170.
- Sivri, Medine & Kuşca, Sibel (2013), Halikarnas balıkçısı'nın eserlerinde mitlerin izleri ve karşılaştırmalı mitolojiye katkısı, *Millî Folklor*, Yıl 25, Sayı 97.
- Şeyhan, Ersin (2022), Türkiye'de turist rehberliğinin öncüsü Cevat Şakir Kabaağaçlı biyografisi, *Mikrofon*, Tarih Kültür Turizm Rehberler Derneği Yayını, Sayı: 4, Bahar
- Yetgin, Duygu & Yılmaz, Aysel & Kozak, Nazmi (2018). Türkiye'de turist rehberliğinin öncüsü: Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkçısı), *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Bahar Cilt 29, Sayı 1

Elektronik Kaynaklar:

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ahilik> (Siteye erişim tarihi: 23.01.2023)